

**MÜBADELE SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE
MERKEZDEN MÜDAHALEYE BİR ÖRNEK:
1927 MANİSA TEFTİŞİ**

Mehmet ÖZ* - Ferhat BERBER**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminin en önemli demografik hareketleri olan Müslüman göçleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından da devam etmiştir. Lozan Anlaşması kapsamında 1923 yılında imzalanan "Türk-Yunan Ahali Değişimi Protokolü" ile başlayan süreç, 1930'lu yıllara kadar sürmüştür. Ancak bu dönemde sadece mübadele kapsamında gelen göçmenler değil, daha önceden gelen ve halen yerleştirilememiş göçmenler ile işgal yıllarında yerlerinden ve evlerinden olan insanlar da iskân edilmek durumundaydı. Bu çalışmada, söz konusu dönemde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde iskân faaliyetleri esnasında yaşanan problemlerden örnekler verilmektedir. Akabinde taşrada cereyan eden hadiselerde merkezî idarenin nasıl bir kontrol mekanizması kurduğu, 1927 yılında Manisa ilinin geçirdiği teftiş ile örneklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, İskân, Mübadele, Manisa, Teftiş

**PROBLEMS IN THE PROCESS OF THE EXCHANGE
OF POPULATIONS AND AN EXAMPLE OF
INTERVENTION BY THE CENTRAL GOVERNMENT:
THE CASE OF 1927 INSPECTION IN MANİSA**

ABSTRACT

Migration of Muslim people, the most significant demographic events in the period of Ottoman disintegration were to continue during the Republican era as well. The new stage beginning with the signing of "the Protocol Concerning the Exchange of Turkish and

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

** Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Greek Peoples” in 1923 within the frame of Lausanne Treaty lasted 1930s. However, during this period the government had to deal with the settlement not only of those immigrants who came in the context of the Exchange but also of those who had arrived earlier and not been settled yet. This study will give examples of problems encountered during the settlement of the immigrants in various parts of Turkey. Later, through the case of an inspection carried out in Manisa, we will try to demonstrate how the government set up a control mechanism against the events that occurred in the provinces.

Key Words: Migration, Settlement, Exchange of populations, Manisa, Inspection.

GİRİŞ:

Türklerin Orta ve Yeniçağ’da Anadolu ve Avrupa’daki ilerleyişinin salt askerî ve siyasî uygulamalara atfedilmesi tarihî gerçeklerin eksik ve hatalı bir yorumudur. Bu meyanda, fethedilen bölgelerde uygulanan *istimalet* (gönülleri kazanma) siyasetinin yanında izlenen iskân politikalarının fethedilen sahaların Müslüman ve Müslüman-Türk nüfus ile meskûn hale gelmesinin altı çizilmelidir. Bu yöntemler, Osmanlı idaresinin söz konusu coğrafyada asırlar süren hâkimiyetinin en önemli sebeplerinden sayılabilir¹. Ancak 19. yüzyıl, çok etnili/dilli ve dinli imparatorlukların dağılma dönemi, 20. yüzyılın başları ise ulus devletlerin kuruluş çağı olmuş; nesnesi insan olan bu yapıların oluşum sürecinde, siyasî aksiyonlara paralel olarak pek çok

¹ Bu konuda çok sayıda araştırma vardır. Burada kısaca Ö. L. Barkan ve Halil İnalıcık’ın birkaç öncü çalışması örnek olarak verilebilir. Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, ss. 281-365; Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII, İstanbul 1953, ss. 56-79; Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul 1955, ss. 209-237; Halil İnalıcık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt’ten İstanbul’a*, haz. O.Özel-M. Öz, Ankara 2005, 2. bs., ss. 443-472.

demografik reaksiyon meydana gelmiş veya bizzat siyasî otoriteler tarafından nüfus düzenlemeleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde, kaybedilen topraklardan ve Kırım, Kafkasya gibi çevredeki Müslüman nüfusa sahip bölgelerden gelen büyük kitleler Osmanlı Sultanı'na sığınmışlardır. Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci, kuruluş ve gelişme dönemlerinde tesis edilen demografik sistem için bir nevi inkıraz dönemidir². Belli şartlar altında bir nüfus tasfiyesi denilebilecek bu kitlesel nüfus trafiği, Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni Türk devleti'nin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.

²19. yüzyılın ortalarından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Türkiye'ye yapılan göçlerin farklı yönlerinin ele alındığı Türkçe ve yabancı dildeki eserlerden oluşan zengin bir literatür mevcuttur. Burada hepsini belirtme imkanı olmasa da başlıca şu eserlere müracaat edilebilir: Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, TTK, Ankara 1997; Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890)**, TTK, Ankara 1994; Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–1913)**, TTK, Ankara 1994; Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihî Göçü**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001; Süleyman Beyoğlu, “*Girit Göçmenleri (1821–1924)*”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 2, 2000, ss. 123–138; Fuat Dünder, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913–1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002; Ahmet Cevat Eren, **Türkiyede Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul 1966; Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908)**, Trabzon 1996; Bedri Habiçoğlu, **Kafkasyadan Anadoluya Göçler**, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993; Kemal H. Karpat, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004; Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002; Kemal H. Karpat, “*Avrupa Egemenliği'nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı*”, **Çerkeslerin Sürgünü**, Kafder Yayınları, Ankara 2001, ss. 78–111; Reşat Kasaba, **A Moveable Empire Otoman Nomads, Migrants & Refugees**, Seattle 2009; Gülten Kazgan, “*Millî Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XXX S. 1–4, Ekim 1970-Eylül 1971, ss. 311–331; Hakan Kırmızı, “*Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri*”, **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, ss. 147–152; Faruk Kocacık, **Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878–1900)**, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1978; Justin McCarthy, “*Muslim Refugees In Turkey*”, **Humanist and Scholar Essays In Honor of Andreas Tietze**, ed. Heath Lowry-Donald Quataert, Isis, İstanbul 1993, ss. 87–111; Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998; Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri (1878–1985)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986; Bilal Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, C.I-II-III, TTK, Ankara 1989; Alexandre Toumarkine, **Les Migrations des Populations Musulmanes Balkaniques en Anatolie (1876–1913)**, Isis, İstanbul 1995

1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi önceki göç hareketlerinden çeşitli yönleri ile ayrılmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybettiği dönemde gerçekleşen göç hareketlerinde büyük ölçüde Balkanlı milli devletlerin kurulmasının etkisi söz konusudur. “Mübadele”de ise dikkat çeken en önemli hususlardan bir tanesi imparatorluğun yıkılmasının ardından onun bünyesinden çıkmış iki farklı devletin, ulus-devlet olma yolundaki çabalarında “nüfus değişimi”ni karşılıklı siyasî iradeleriyle işler hale getirmeleridir.

Aslında, ilk “nüfus mübadelesi” daha Balkan Savaşlarının bitiminde Bulgaristan ile küçük çaplı olarak uygulanabilmiştir. Aynı şekilde, Osmanlı ve Yunan hükümetleri arasında da benzer bir teşebbüs gündeme gelmesine rağmen Dünya Savaşı'nın çıkması ile tatbik edilememiştir³. Bunun üzerine, Ege Denizi'nin karşılıklı iki yakasında Dünya Savaşı ve Yunan işgali dönemlerinde meydana gelen demografik karmaşa ancak Lozan görüşmeleri esnasında bir hal yoluna konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla seyreden diplomasi trafiği özetle şu şekilde gerçekleşmiştir: Lozan görüşmelerinden önce Norveçli Dr. Fridtjof Nansen, Milletler Cemiyeti tarafından Türk-Yunan göçmen sorunlarını çözme işi ile görevlendirildi. Konferans devam ederken 17 Ocak 1923'te Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu çalışmalarına başladı. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da “Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” imzalandı. 7 Ekim 1923'te Muhtelit Mübadele Komisyonu faaliyete geçti. 1 Aralık 1926'da Atina'da “établi” Sorunu ve Mübadele Antlaşması imzalandı. 5 Mart 1927'de antlaşma TBMM tarafından onaylandı. 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan nihai Mübadele Antlaş-

³ Konunun ayrıntıları için bkz. Selahattin Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912–1930)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990; Fikret Adanır, “*Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi*”, **İmparatorlukta Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma**, der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 19–26; Stephen P. Ladas, **The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey**. New York 1932; Gülay Özgür, **Balkan Savaşları Sonrasında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

ması, 1 Temmuz 1930'da yürürlüğe girdi. 9 Aralık 1933 yılında, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Kaldırılmasına Dair Antlaşma imzalandı. 19 Ekim 1934 Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmaları sona erdi⁴.

Bu çalışmada mübadele uygulamasının diplomatik ve siyasî özelliklerinden çok anlaşmanın tatbik sürecinde yaşanan sorunlara vurgu yapılacak, bu bağlamda 1927 yılında Manisa vilayetinde gerçekleştirilen iskân işlemlerine yönelik teftiş inceleme konusu olacaktır. Bu teftiş sürecinin ortaya çıkardığı sonuçlar vesilesiyle, “göç ve iskân” çalışmaları üzerine mühim bir noktaya temas etmekte yarar vardır. Şöyle ki göç ve iskân konularında mahalli ölçekli çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Zira iskâna yönelik resmi mevzuata bakıldığında her şeyin çok nizami biçimde hesaplandığı fikri hâkim olmaktadır. Buna rağmen aşağıda örnekleri verileceği üzere iskân sürecinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Tam bu noktada söz konusu mahalli çalışmaların önemini vurgulamak gerekir. Şöyle ki, “Mübadele”yi ülke ölçeğinde ele alan bir çalışmada⁵ çeşitli illerdeki iskân uygulamalarından örnekler verilmiştir. Bu illerden birisi de Manisa olup zikredilen eserin bu kısmında⁶, bizim de ileride ele alacağımız, 1926 tarihli, Manisa valisinin verdiği çelişkili sayıları içeren belge⁷ kullanılmış ve hiçbir analize tâbi tutulmadan veriler doğrudan akta-

⁴ Konunun ayrıntıları için bkz. Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006; İbrahim Erdal, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006; Mihri Belli, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açidan Bir Bakış**, çev. Müfide Pekin, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2004; Ramazan Tosun, **Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)**, Berikan Elektronik Basım-Yayın, Ankara 2002; Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; Ömer Kodaman, **Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş 2008; **Egeyi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007; **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

⁵ Erdal, **a.g.e.**

⁶ Erdal, **a.g.e.**, s. 233–236

⁷ BCA. 272.12.52.117.4

rılmıştır. Manisa’da mübadele sonrası iskân çalışmaları için bu eser referans alınacak olursa, gerçeği yansıtmayan bilgiler ışığında değerlendirmeler yapılması kaçınılmazdır. Oysa mekân sınırları daraltılmış ve birbirini tamamlayan belgelerin ele alındığı bu araştırmada, mevzu bahis belge, teftiş raporu ile birlikte incelenecektir. Böylece Manisa’da iskân edilen muhacirler için teftiş raporunda adı geçen iskân defterinin esas kaynak olarak kullanılması gerektiği ortaya çıkarılmıştır. Bu sebeple benzer konularda yapılacak mahallî ölçekli çalışmaların artması ile ülke geneline yönelik bilgilerimizin ve bunlara dayalı yorumların daha sağlıklı olacağı âşikârdır.

MÜBADELE DÖNEMİ İSKÂN FAALİYETLERİNİN HUKUKÎ TEMELİ:

Türk–Rum nüfus mübadelesine ilişkin protokol 30 Ocak 1923’te imzalanınca o güne kadar gelişen göç hareketlerini de bu nüfus mübadelesi çerçevesinde düzenleme ihtiyacı doğmuştur⁸. Böylece, henüz iskânlarına yönelik kalıcı bir çözüm üretilemeyen pek çok Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı muhacirinin durumları da Lozan’da göz ardı edilmemiş olup, mübadele protokolünün 3. maddesine aynen şöyle yansımıştır⁹:

“Karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1. maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

İş bu sözleşmede kullanılan “göçmenler” (émigrants) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktadır.”

⁸ Halil Şimşek, **Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923–1974)**, Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 270

⁹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, C. 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 82–83

1924 tarihinde yayımlanan 5870/56 numaralı tamime göre ise mübadeleye tâbi olmayan yerlerden gelenlerin durumları şu şekilde düzenlenmiştir:

Madde 7- Yunanistan'ın mübadeleye tâbi olmayan yerleriyle 328[1912] senesinden sonra Yugoslavyadan, Romanyadan, Bulgaristandan ve sair memaliki ecnebiyeden gelmiş muhacirlerden usulen iskan muamelesi görmüş olanlar buldukları yerlerde ipka edileceklerdir. Bu kabil muhacirlerin mahalli iskânını tebdil etmek için behemehal Vekaletin emri muvafakati istihsal olunmalıdır. Aksi takdirde tebdilinden mütevellit masarîf ile muhacirlerin zarar ve ziyânı müsebbiblerine tazmin ettirilecektir.

Madde 8- Mukaddema iskan edilmiş oldukları halde harp ve işgal münasebetile iskân mahallerini terke mecbur kalan ve istirdadı müteakip avdet ederek eski yerlerini talep edenlere namlarına mukayyet olan yerler iade edilecektir. Buna imkan olmadığı takdirde tercihan Ermeni emvali metrukesinde muvakkaten iskan olunacaklardır.”¹⁰

Özetle belirtmek gerekirse, Mübadeleye tâbi olmayan Yunanistan göçmenleriyle diğer ülkelerden 1912'den sonra gelenlerin buldukları yerlerde iskân edilecekleri, bunların iskân yerlerini değiştirmek için Bakanlığın muvafakatinin alınması gerektiği; bu yapılmadığı takdirde doğacak masrafların ve göçmenlerin zararının olaya sebep olanlardan tazmin ettirileceği vurgulanmaktadır. 8. maddede ise iskân mahallini şu veya bu sebeple terk etmek zorunda kalanların geri dönüşte eski yerlerine iade edileceği, bunun mümkün olmadığı durumda Ermenilerin terk ettiği evlerde geçici olarak iskân edilecekleri açıklanmaktadır.

18 Ekim 1925 tarihli “*Türk-Bulgar Muhadenet (Dostluk/Samimiyet) Muahedenamesine Merbut Protokol*”de de Bulgaristan’dan gelen muhacirlerin bıraktıkları mallar ve göçmenlik durumları tanzim

¹⁰ **İskan Mevzuatı**, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, İskan Umum Müdürlüğü, Ankara 1936, s. 189–190

edilmiş ve yine Türk ve Bulgar muhacirleri için esas alınan tarih de 18 Ekim 1912 olmuştur¹¹.

Gerek Yunanistan ve Bulgaristan gerekse diğer ülkelerden gelen göçmenler için yapılan bu düzenlemeler ve uluslararası anlaşmalar göstermektedir ki, yeni idarenin iskân çalışmaları aslen, yıllar süren savaşların yarattığı tahribatı tamir niteliğindedir. Lakin mevzubahis tahribat azımsanacak nitelikte olmadığından tamiri de kısa sürede olacak cinsten değildir. Öyle ki mübadillere ve diğer göçmenlere yönelik muamelat ve ortaya çıkan problemlerin şu veya bu şekilde çözümü yıllarca devam etmiştir. İskân işlemlerinin muntazam bir şekilde yürümesi için gereken mevzuat¹² yeri geldiğinde bazı tadilat ile yenilenmesine rağmen pratikte bunlara tamamen riayet edildiğini söylemek mümkün değildir.

MÜBADELE DÖNEMİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE SEBEPLERİ:

1923 yılında Türkiye, yeni bir devlet olmanın getirdiği iç ve dış pek çok mesele ile uğraşmaktaydı. Yıllar süren savaşların yarattığı sosyal ve ekonomik yıkım sebebiyle nüfusun büyük kısmı yaralarının sarılmasını beklemekteydi. Tam bu esnada kararlaştırılan nüfus mübadelesi ise mevcut iskân sorununun kat be kat artmasına sebep olmuştu. Mübadillerden başka, işgal ve yangın sırasında evsiz barksız kalan “felaketzedeler” ve “harikzedeler [yangına maruz kalanlar]”, Rus işgali sırasında Doğu Anadolu’da memleketlerini terk ederek başka illere giden “şark muhacirleri”, çevre ülkelerden sığınmacı olarak gelen “mülteciler”¹³ bir an önce barınma sorunlarına çözüm beklemekteydi. Ayrıca Balkan Savaşları sonrası gelen ve hala yerleştirilemeyen göçmenler ile işgal yıllarında yerlerinden geçici olarak

¹¹ **İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s.6; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)**, C. I, TTK Ankara 1989, s. 256–260

¹² İskâna yönelik resmi mevzuatta 1930’lu yıllara kadar devam eden değişiklikler için bkz. İskân Mevzuatı ve İskân Tarihçesi

¹³ Arı, **a.g.e.**, s. 8-9

ayrılıp işgalin ardından tekrar geri dönenler de buna ilave olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 1923 yılından itibaren iskân meselesi, devletin halletmesi gereken problemler arasında ilk sıralarda gelmekteydi. Durumun vahametini anlamak açısından, 1930'ların başında hazırlanan resmi bir kaynağın aşağıdaki tabloya yansıyan verilerine bakmak gerekir¹⁴.

Tablo-1: 1923–1930 Arasında Ülke Geneline İskâna Tâbi Tutulan Nüfus

SIFAT	NÜFUS
Mübadil	499.239
Gayri mübadil	172.029
Harikzede ¹⁵	14.312
Mülteci	35.936
Yerli ahali	18.430
Şarttan garbe nakledilenler	2.774
Toplam	742.720

Resmi kaynaklar yerleştirilenleri yansıtmalarına rağmen gerçekleştirilen iskân faaliyetlerinin daha kapsamlı olması gerektir. Zira savaş sonrasında mübadiller, diğer göçmenler, savaştan etkilenen ahali ve ülkedeki sair evsizlerle birlikte toplam 1.500.000 civarında kişinin meskensiz olduğuna dair bilgiler mevcuttur¹⁶. Burada belirtilen sayıların kesinliği hakkında bir yorum yapmak mümkün değildir. Lakin yukarıdaki veriler, ancak 1927 yılında 13.648.270 kişiye ulaşabilen ülke nüfusu ile karşılaştırıldığında o yıllardaki barınma sorununun hacmi daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, 1923–1930 yılları arasındaki iskân çalışmalarına

¹⁴ İskân Tarihçesi, s. 137

¹⁵ Yunan işgali sona ererken özellikle Batı Anadolu'da, Yunan askerleri ve yerli Rumların çıkardığı yangın sonucu evsiz kalanlar.

¹⁶ Gül Karacaer, **Türkiye'de Kent Yaşamı ve Mübadiller (1923-1930)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 45

dair sorunlar, aşağıda belirtileceği üzere, birkaç önemli başlık altında özetlenebilir. Mamafih, belirtilen başlıkların her birisi diğerleri ile alakalı olduğundan sorunların büyümesi ve karmaşanın hâkim olması da kaçınılmazdı.

Planlama hatası yahut plansızlık:

Elbette devlet, yerleşime dair yaşanan bu büyük soruna kayıtsız kalamayacaktı. Fakat iskân işlerinde diğerleri de ihmal edilmemek üzere, öncelik mübadillere verilecekti. Nitekim mübadiller, uluslararası bir anlaşmaya bağlı olarak gelmekteydiler. Kısacası yapılacak planlamanın merkezinde Yunanistan'dan gelecek kitleler olacaktı. Peki devletin bu hususta öngördüğü düzenleme ne kadar yeterliydi? Konu üzerine titiz ve kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Yıldırım, mühim bir noktaya temas etmektedir. Buna göre, mübadelenin hemen öncesinde göçmenlerin iskânına yönelik yapılan planlamalarda, vaziyetin pek çok yönü eksik bırakılmıştı. Mübadiller kırsal ve kentsel kökenli olarak değil geldikleri bölgelerin ağırlıklı üretim faaliyetlerine göre kategorize edilmişlerdi ve bu şekilde yerleştirilmeleri düşünülmekteydi. Tütüncü, çiftçi, bağcı ve zeytinci şeklinde bir gruplandırma, bu sektörlerin dahi çeşitli kademelerine ilişkin detaylar içermediği gibi, bunların yerleşim bölgeleri kent-kır ayrımı yapılmaksızın net olmayan sahalarda şeklinde taksim edilmişti¹⁷. Daha sürecin başında bu gruplandırmanın yanlış olduğu, sivil bir kuruluş olan İskân ve Teâvün Cemiyeti tarafından eleştirilmişti. Onlara göre yapılması gereken, muhacirler kentsel ve kırsal kökenleri dikkate alınarak iskân edilmeliydi. Cemiyet, ayrıca tütüncü sayısının da öngörülenden daha fazla olduğunu iddia etmekteydi¹⁸.

Bunun yanında mübadillerin yerleştirileceği, Rumlardan metrûk emlâkin de ne kadar olduğuna dair kesin bir tespit yapıl(a)mamıştı¹⁹.

¹⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 237-238

¹⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 239-240

¹⁹ Erdal, a.g.e., 155-156

Mesken sorunu:

Planlamanın hatalı olmasından başka esas problemler, mübadiller gelmeye başladıkça ortaya çıkacak ve günden güne artacaktı. Oysa Anadolu'dan ayrılan Rum nüfus, Yunanistan'dan gelen Müslüman nüfustan daha fazlaydı²⁰. Üstelik Ermenilerin de büyük bir kısmının gittiği düşünülürse, gelen mübadiller ve diğer yerleştirilmeyi bekleyenler için imkânların hazır olması gerekirdi. Ancak bırakılan malların durumu ilk etapta mübadele dönemi iskân faaliyetlerinin aksamasına yol açan en önemli etkeni. Mübadillerin iskân edilmesi düşünülen, Rumların terk ettiği mekânların önemli bir kısmı yanmış, bir kısmı harap olmuş ve bir miktarı da işgal edilmişti.

Marmara, Karadeniz ve Batı Anadolu'da köylerin % 70'i yakılmış, evler ve tarlalar kullanılamaz hale gelmişti. Karadeniz'de çete teröründen, Batı Anadolu'da ise yangınlardan dolayı kullanılabilir haldeki binalar çok azdı²¹.

Zaten azalmış olan Rum envâl-i metrûkesinin önemli bir bölümü de hakkı olmayan kişilerce işgal edilmişti. Bunların bir kısmı resmi devlet görevlileri, bir kısmı ise o an için evsiz kalan göçmen veya yerli halktı. Elbette fırsatçı bazı kimseler de bu durumdan istifade etmekteydi. Yapılan bir takım resmi düzenlemeler bu evlerin boşaltılmasını öngörüyordu. Ancak pratikte bunu uygulamak o kadar da kolay olmuyordu²². Yine Yıldırım, bu hususta gözden kaçan bir noktaya temas etmektedir. Şöyle ki işgalin son bulmasının ardından Türkiye'den ayrılan Rumların hain olduğu hükümetçe de belirtilmiş ve bunların mallarının Yunan işgalinden olumsuz etkilenen kişilere dağıtılmasını uygun gören bir kararname yayınlanmıştı. Her ne kadar

²⁰ Bu konuda çok kesin sayılar olmamakla birlikte Yunan kaynaklarına göre Türkiye'den Yunanistan'a giden Rumlar 1.100.000-1.200.000 civarındaydı. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 153; Erdal, **a.g.e.**, s. 338

²¹ Erdal, **a.g.e.**, 215-252

²² Arı, **a.g.e.**, 114-124; Mehmet Kiracı, **Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006, s. 63-67

daha sonradan aksi yönde hareket edilse de kişiler açısından işgallere meşruiyet kazandıracak bir kapı açılmıştı²³.

Malların Dağıtım Sorunu:

Yalnızca konutlar değil diğer bütün taşınmazların dağıtımında büyük sorunlarla karşı karşıya olunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu defa hükümetten ziyade mübadelenin uluslararası bürokratik sürecinin ve bundan istifade eden kişilerin payı daha büyüktür. Çünkü gelen mübadillerin orada bıraktıkları malları gösterir belgelerin²⁴ ne derece doğruyu yansıttığı işlemlerin zorlaşmasında birinci etkendi. Kimilerinin elindeki belgeler yanlış bilgiler içermekte, bazı hallerde kendi beyanlarına dayanarak doldurulmakta, kimileri de herhangi bir belge ibraz edememekteydi. Hal böyle olunca, malların değer tespiti, denkliğin sağlanması ve tasfiye [hesap kapatma] işlemleri yıllarca sürmüştür²⁵.

Malların mübadillere dağıtımında metrûk arazi ile yerli halkın arazisinin sınırlarının iç içe geçmiş olması, sahipsiz sanılan mallar üzerinde hak iddialarının ortaya çıkması, arazilerin ölçümlerini yapıp krokisini çıkaracak uzman eksikliği gibi nedenler de sürecin yavaşlamasına sebep olmaktadır²⁶.

Bürokrasi ve siyaset:

Mübadele işlemlerinin yolunda gitmesi amacıyla kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti²⁷, meclisteki tartışmalardan ve basından

²³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 247. Böylesi bir kararnameyi yayınlayan hükümetin, öngörüsüz bir şekilde hareket ettiğini ve kısa süre sonra Lozan'da kabul edilen mübadelenin uygulanması için gereken ön hazırlıkların çok kısa bir sürede ve alelacele yapıldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.

²⁴ Belgelerin nasıl hazırlandığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", **ÇTTAD**, S. 12, Bahar 2006, ss. 35-46

²⁵ Arı, **a.g.e.**, s. 138-139; Erdal, **a.g.e.**, 156; Yıldırım, **a.g.e.**, 238-239

²⁶ Arı, **a.g.e.**, s. 138

²⁷ Mübadele Sözleşmesi imzalandığı sırada göç işlemleri Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti [Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı] bünyesindeki Muhacirin Müdüriyetince yürütülmekteydi. 13 Ekim 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurularak Mustafa Necati Bey Başkanlığa getirildi. Böylelikle mübadele işlemlerini icra etmek amacıyla vekâlet

anlaşıldığı kadarıyla sert eleştirilere maruz kalmaktaydı. Bu tenkitler, kurumun bürokrasiye boğulduğu, dolayısıyla istenilen icraatın ortaya konulmadığı ve plansız, programsız çalışılması sebebiyle göçmenlerin mağdur ve perişan olduğu yönünde yoğunlaşmaktaydı²⁸. Oysa Vekâlet'in başında bulunan Mustafa Necati son derece hassas bir yaklaşımla adeta görevini idealleştirerek yapmaktaydı²⁹. Alt kadroların ve imkânların yetersizliği kadar dönemin idaresinin yaklaşımı da önemliydi. Zira hükümet, yeni kurulan devletin ve rejimin pek çok sorunu ile ilgilenmek zorunda kaldığından mübadeleyi bir an evvel bitirmeye çalışmaktaydı. Bu yüzden popülist politikalar izlenmesi, mübadeleden sorumlu yetkilileri zor durumda bırakmış olabileceği de akla getirilmelidir³⁰.

Ülke genelinde var olan yoksulluk, alt yapı ve sağlık sorunları ve sair sosyal problemlerin nüfusa yeni katılan muhacirleri etkilememesi düşünülemez. Nitekim 1923–1929 yılları arasında göçmenlerle ilgili bütün sorunlar için 28.018.352 liralık bir bütçe ayrılmışken bunun ancak 16.831.876 lirası (% 60'ı) harcanabilmiştir³¹.

MÜBADELE DÖNEMİNDE MANİSA'DA³² YAŞANAN PROBLEMLER

Mübadele dönemi olarak adlandırdığımız 1923 sonrasındaki süreçte, yukarıda bahsedilen sıkıntılar, özellikle göçmenlerin sayıca da-

seviyesinde bir kurum ihdas edilmiş oluyordu. Ancak konunun hassasiyeti ve karmaşıklığının da etkisiyle mecliste, söz konusu bakanlığa karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Vekâlet statüsündeki ömrü fazla uzun sürmeyen bu kurum, 11 Aralık 1924 yılında Dâhiliye Vekâleti bünyesinde bir genel müdürlük konumuna getirildi. 18 Kasım 1935 tarihinde ise Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlandı. Ayrıntıları için bkz. Ercan Çelebi, *"Cumhuriyet Dönemi İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletinin Kaldırılması"*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 163, Ağustos 2006, ss. 1–15

²⁸ Mesut Çapa, *"Yunanistan'dan Gelen Mübadillerin İskânı"*, **Atatürk Yolu**, S. V, Ankara 1990, ss. 49-84, s. 55-56

²⁹ Arı, **a.g.e.**, s. 116

³⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 251-252

³¹ Arı, **a.g.e.**, s.148-150

³² Manisa kazasında mübadele sürecinde yaşananlar ve iskân edilen göçmenlerin özellikleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Berber, **İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 131-191

ha fazla olduğu bölgelerde yoğunlaşmaktaydı. Manisa ve çevresi de ciddi miktarda göçmenin iskân edilmeye çalışıldığı yerlerden biridir. Plansızlık, ilgisizlik, ahalinin Rumların gidişinin ardından yaptığı yağma ve işgaller, verimsiz bölgelerde yerleştirilen mübadillerin iskân haklarının yanması pahasına yerlerini terk ederek daha verimli topraklara gitmeleri, yardım alamamaları, bilmedikleri türlerde ziraat yapmaya mecbur kalmaları ve ilk geldikleri dönemde yerli halk ile yaşanan uyum problemleri mübadil göçmenlerin yaşadığı başlıca sorunlardı³³.

Mübadele döneminin (1923–1930) hem ilk zamanlarında hem de ilerleyen yıllarda iskân edilememiş muhacirlerin durumdan şikâyet ettiklerine rastlanmaktaydı. Manisa'ya bağlı Hamidiye (Muradiye) köyündeki Florina muhacirleri iskân olmadıklarından şikâyet ederek resmi başvuruda bulunmuşlardı. Buna karşın Manisa Valiliği köyde iskân edilmeyen tek bir mübadilin dahi kalmadığını ifade eden bir yazıyı Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne göndermişti (28 Ekim 1924)³⁴. Yine dönemin sonlarına doğru hakkında iskân kararı çıkmış olmasına rağmen yerleştirilmemiş muhacirlerin bulunduğu görülmekteydi. Örneğin 1928'de, Manisa'nın Eğri köyünden (Üçpınar) bir Florina muhaciri, hakkında iskân kararı çıkmasına rağmen bunun henüz icra edilmediğini, ailesi ile birlikte “*sokaklarda süründüğünü*” bildiren şikâyetini Dâhiliye Vekâleti'ne iletmişti³⁵. Yine 1929 yılına gelindiğinde bile Balkan Harbi'nden sonra Yayaköy'e gelen 31 hanelik Razlık (Bulgaristan) muhacirlerinin iskân edilmediği ve sefalet içinde olduklarına dair şikâyetleri basına aksetmişti³⁶.

³³ Manisa Muradiye'de yerleşen mübadillerin hatıralarından derlenen ve iskân sürecindeki pek çok sorunu bir arada ortaya koyan mikro ölçekli bir çalışma için bkz. Tolga Köker-Leyla Keskiner, “*Göçmenlik Dersleri, Türkiye’de Zorunlu Göç Deneyimi*”, **Ege’yi Gezerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Renée Hischon, Çev. Müfide Pekin- Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 291–312

³⁴ BCA.272.11/20.98.22

³⁵ BCA. 272.12.60.168.15

³⁶ Nejdet Bilgi, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908–1950)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 136

Mübadillerin mürettep, yani iskân edilecekleri yerlerin önceden belirlenmiş olması, onların kati surette yerleştirilecekleri anlamını taşımamaktaydı. Öyle ki pek çok muhacir mürettep mahallinde iskân edilebileceği ev olmamasından dolayı başka taraflara gönderilmekteydi. Hatta bu şekilde birçok yer gezen muhacirlerin durumu mecliste şiddetli tartışmalara yol açmaktaydı³⁷. Muhacirlerin bu seyyar vaziyetleri sadece birkaç ay zarfında uygun bir yer bulana kadar sürmüyor, kimileri yıllar boyunca bu şekilde geziyorlardı. Örneğin 1924–1925 yıllarında Samsun Limanı'na çıkan bir mübadil ailenin iskân yeri Sivas olarak belirlenmişti. Burada tutunamayan aile Samsun'a geçmiş, bir süre sonra oradan Manisa'ya gitmiş, üç ay sonra da İzmir'deki akrabalarının yanında yerleşmişti. Bütün bu dolaşım bittiğinde yıl 1932 olmuştu³⁸. Bilhassa hatıraları derlenen mübadillerin hikâyelerinde bu durum çok açıklıkla görülmekteydi³⁹. Ayrıca Manisa'daki muhacirlerin kaydedildiği bir iskân defterinde, pek çok kişinin bu suretle değişik yerler üzerinden Manisa'ya geldikleri veya iskân edildiği halde Manisa'dan ayrıldığı göze çarpmaktadır⁴⁰. Bugün Manisa'da yaşayan mübadil ailelerin önemli bir kısmı da farklı yerlerden buraya geldiklerini belirtmektedir. Dört-beş yıl farklı illerde dolaştıktan sonra gelen⁴¹, 8 yıl Akhisar'da kaldıktan sonra Manisa'da yerleşen⁴², Silifke mürettebi⁴³ olup gitmeyen veya Antal-

³⁷ Arı, **a.g.e.**, s. 109–110

³⁸ Ahmet İçduygu- İbrahim Sirkeci, “*Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği*”, **75. Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 269–276, s. 271

³⁹ İskender Özsoy, **Mübadelenin Öksüz Çocukları**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007; Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008

⁴⁰ B.C.A. Muhacir Kaydına Mahsus Esas Defteri, Kod: 271, Defter No: 87, İl: Manisa, İlçe: Merkez

⁴¹ 1943 Hamzabeyli doğumlu, Erol Doğan ile 11 Temmuz 2009'da Hamzabeyli'de yapılan görüşmeden ailesi Alasonya mübadili olup 4–5 yıl kadar farklı illerde gezmiş. Ancak hiçbirisinde yerleşememiş. En son bu köye gelmişler.

⁴² 1932 Karaoğlanlı doğumlu Tevfik Topçu ile 4 Temmuz 2009'da Karaoğlanlı'da yapılan görüşmeden: Ailesi Midilli mübadili olup önce Akhisar'da yerleşmişler. 1932'de buraya gelip yerleşiyorlar.

⁴³ 1923 Demirhisar (Yunanistan) doğumlu, Mahmut Aytaç ile 6 Temmuz 2009'da Karağaçlı'da yapılan görüşmeden: 1924 yılında ailesi Demirhisar'dan gelirken bir yaşında bebekmiş. Mürettep yerlerinin Silifke olduğunu söylüyor. 6–7 ay kadar Selimşahlar'da kalıp buraya yerleşmişler. Karağaçlı eski bir Rum köyü olduğundan geldiklerinde köyde 5–10 hane kadar yerli halk olduğunu ve muhacirlerin gelmeye başladığını belirtiyor.

ya'daki⁴⁴ iskân hakkını kullanmayıp Manisa'ya gelen mübadiller bunlara birkaç örnek olarak gösterilebilir.

Mübadil göçmenler gelirken devletin onlardan büyük beklentileri vardı. Fakat plansız yerleştirmeler bu beklentileri daha baştan itibaren sekteye uğratiyordu. Bunun en bariz örnekleri mübadillerin meslek veya zirai iştigal alanlarına uygun olarak yerleştirilmemele-ri ya da plana uygun iskânın zamanında gerçekleştirilememesi hususlarında görülmüştür. Manisa ve civarından basına yansıyan bir örnek olarak, Haziran 1924'te Drama'dan gelen 2000 kişilik mübadil topluluğu gösterilebilir. Bunların bir kısmı Yayaköy, Kırkağaç, Çobanisa, Hacıhaliller, Karaoğlanlı ve Papazlı civarında yerleştirilmişlerdi. Drama'da tütüncülük yapan bu göçmenlere burada zeytinlik verilmişti. İştigali tütüncülük olup burada da kendilerine tütün arazisi verilenlerin sıkıntıları giderilmiş sayılmazdı. Çünkü Haziran ayı tütün ekimi için geç bir vakitti. Yeniden ekim yapılması ve tütünün işlenerek satılması bir yıldan fazla süre gerektirmekteydi. Gerekli tasarrufu olmayanlar hızla maddi imkânlarını yitirerek çiftçilikten ırgatlığa kadar düşmüşlerdi⁴⁵.

Muhacir olmasına rağmen iskân hakkını elde edemeyenler için geçim sıkıntısı, halledilmesi gereken problemlerin başında gelmekteydi. Balkan Savaşı sonrasında gelip yerleşen ve ordu hizmetinde bulunan Vulçitrınlı bir muhacir, ordudan emekli olmuş ve Muradiye köyünde ikamet etmekteydi. 1928 yılında, emekli maaşının 5 kişilik ailesini geçindirmeye yetmediği için iskân yardımı talebinde bulun-

⁴⁴ 1950 Müttevelli doğumlu Rifat Dirik ile 6 Temmuz 2009'da Müttevelli'de yapılan görüşmeden: Dirik'in ailesinden duyduğu kadarıyla ilk önce Antalya'da iskân edilmişler; ardından bilmediği bir tarihte buraya gelip yerleşmişler.

⁴⁵ Kemal Arı, "*Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim*", **75. Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 97–114, s. 105–106; 1949 Karaoğlanlı doğumlu Osman Kaplan ile 4 Temmuz 2009'da Karaoğlanlı'da yapılan görüşmeden: Dedesi 1924'te Drama'dan mübadele ile gelmiş. Karaoğlanlı'da Rumların boşalttığı mahallede iskân edilmişler. Dramalıların büyük bir kısmı tütüncü olmasına rağmen bunlara da yukarıda belirttiği gibi zeytinlik verilmiş. İlk dönemler zeytini tanımadıklarından sıkıntı çekmişler ve bir süre halktan yardım görmüşler. Kaplan'ın anlattıklarından çıkan enteresan bir bilgi de köyde mevcut keçilerin o dönemde Yunanistan'dan getirdikleri keçilerin nesli olduğudur.

muştı. Kendisi Arnavut olmasına ve Muradiye'deki Arnavutlara yalnızca mesken inşası için izin verilmesine karşın, eskiden beri askerlikle işğal ettiğinden bu kişinin iskân edilemeyeceği Dâhiliye Vekâleti'nden sorulmuştu⁴⁶.

Özellikle mübadillerin bazılarının memleketlerine geri dönme umuduyla bir süre herhangi bir işe yoğunlaşmadıkları görülmekteydi⁴⁷. Yaşadıkları maddi sıkıntıların yanı sıra bu gibi örnekler devletin mübadillerden başlıca beklentisi olan müstahsil hale gelmelerinin gecikmesinde önemli bir etkendi.

Başta belirlenen iskân esaslarının uygulanmamasından kaynaklanan yanlışlıkların düzeltilmesi yıllar alabilmekteydi. Örneğin 1928 yılına gelindiğinde daha önceden köyde yerleştirilen zanaatkâr bir muhacirin kasabada iskân edilmesi, arazi değil dükkân verilmesi gerektiği belirtilmişti⁴⁸. Yanlış yerleştirmelerin dışında, kişilerin hakkı olandan fazlasını elde etmek için çeşitli yollara başvurdukları, bunlardan tespit edilenler hakkında gereğinin yapıldığı görülmekteydi. Örneğin, Manisa'ya iskân edilen bir Balkan Savaşı göçmeninin Manisa dışında Çatalca ve Aydın vilayetlerinde de alakası olduğu tespit edilmişti. 1924 yılında bu kişinin Manisa dışında imar ve tımar ettiği arazi varsa masrafının karşılanması ancak arazinin istirdat edilmesi gerektiği bildirilmişti. Aksi halde benzerleri hanelerinden dahi çıkarılırken bu gibilerin himaye edilmesinin diğerleri üzerinde aksi tesir yapacağı ifade edilmişti⁴⁹. Benzer bir örnek de tam aksi istikamette yaşanmıştı. 1927 yılında bir Florina göçmeni mürettep mahalli Çatalca vilayeti olduğu halde buradaki hane ve arazisini de kiraya vererek Manisa'ya gelmiş ve iskân talebinde bulunmuştu. Durumun anlaşılması üzerine Manisa'dan Silivri'ye sevk edilmişti. Ancak mu-

⁴⁶ BCA. 272.12.59.160.4-5

⁴⁷ 1924 Karaoğlanlı doğumlu Ahmet Çolak ile 4 Temmuz 2009'da Karaoğlanlı'da yapılan görüşmeden: Drama mübadili Çolak, 1924 yılında ailesi gelirken anne karnında olduğunu söylüyor. Ailesinin memleketlerine geri dönme umudunu uzun süre taşıdığını ve babasının bu sebeple 3-4 yıl boyunca herhangi bir meslekle uğraşmadığını belirtiyor.

⁴⁸ BCA. 272.12.59.160.4-4

⁴⁹ BCA. 272.12.42.57.3

hacir, kendisinin hapse atıldığından bahisle Manisa valisi ve jandarma kumandanı hakkında şikâyetle bulunmuştu. Tahkikat sonucunda şikâyetin haklı olmadığına karar verilmişti⁵⁰.

Muhacirlerin önemli sorunlarından bir tanesi de dağılmış olan aile bireylerini tekrar bir araya getirebilmektir. Devlet bu konuda gereken esnekliği göstermekteydi. Örneğin, 1926 yılında, Dünya Savaşı sırasında gelip Manisa Alaybey mahallesinde yerleşen Ropçozlu (Bulgaristan) bir muhacirin 3 kişilik ailesini getirmek için yaptığı müracaat olumlu karşılanmıştı⁵¹. Cumhuriyet öncesinde göç ederek, farklı yerlerde gezen muhacirlerin zamanla ailelerini bularak bir araya geldiklerine dair başka örnekler de mevcuttur⁵².

Muhacirlerin özellikle uzak bölgelere gönderilirken büyük zorluklar yaşadıkları görülmekteydi. Yol bilmeden, başlarında bir mihmandar bulunmadan çıktıkları yolculuklarda yaşadıkları sıkıntılar kamuoyuna yansımaktaydı. Manisa’da özellikle Kula’ya gönderilen göçmenlerin durumu yerel basın tarafından sert bir dille eleştirilmekteydi⁵³.

Kamuoyunda göçmenlerin perişanlığı duygusal ifadelerle işlenirken halktan yardım talep edilmekteydi. O günkü şartlar içerisinde yapılan yardımların azımsanmayacak ölçüde olduğu söylenebilir⁵⁴. Bunun yanında Kızılay’dan başka, sivil girişimlerle oluşturulan cemiyetler muhacirlerin çeşitli sıkıntılarına çare olmak amacıyla faaliyet göstermekteydi. Merkezi İzmir’de bulunan bu cemiyetlerden⁵⁵ bazılarının Manisa’da şubeleri mevcuttu. 1925 yılında vilayet merkezinde “*Mübadele Teavün Cemiyeti*” ve “*İskân Teavün Cemiyeti*” adıyla iki dernek mevcuttu⁵⁶.

⁵⁰ BCA. 272.12.53.127.20

⁵¹ BCA. 272.12.50.106.4

⁵² BCA. 272.12.46.83.31

⁵³ Arı, a.g.e., s. 106

⁵⁴ Arı, a.g.e., s. 90–91

⁵⁵ Arı, a.g.e., s. 100–104

⁵⁶ *Devlet Salnâmesi (1925)*, s. 666

İskân sürecinde göçmenler çeşitli sorunlarla karşılaştılar. Bu sorunlar özellikle iskân edilecek nüfusun çokluğu, şehir ve çevresinin yanmış-yıkılmış hali, idarecilerin tecrübesizliği ve malî imkânların yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı. Bazı muhacirlerin fırsatçılıkla fazla mal alma teşebbüsleri ile bu sorunların üstesinden gelmekle görevli kişilerin yetkilerini kötüye kullanmaları buna ilave edilebilir. Örneğin, iskân memurlarından birisi, kocası vefat etmiş bir kadın ve iki kızı ile birlikte iskân defterine kaydedilen 1924 Selanik mübadili bir ailenin arasına, defterde tahrifat yaparak kendisi ile bir oğlu ve bir kızını dâhil etmişti. Hatta bu aileye 1924 yılında bağ verilmiş olmasına rağmen sanığın dâhil ettiği oğlu 1925 doğumluydu. Durum fark edildiğinde bir inceleme heyeti kurulmuş ve kişi suçlu bulunarak 1931 yılında mahkemeye sevk edilmişti. 1933'te mahkeme tarafından, 3 yıl ağır hapsine ve buna ek olarak 3 yıl süre ile de memuriyetten men edilmesine hükmedilmiştir. Ancak af kanununa göre temyize açık olarak affına karar verilmişti⁵⁷.

Verilen bu örneklerin benzerlerine Türkiye'nin diğer bölgelerinde de rastlamak mümkündür. Samsun⁵⁸, Bursa⁵⁹, Denizli⁶⁰, Sivas⁶¹,

⁵⁷ Bu bilgi, B.C.A. Muhacir Kaydına Mahsus Esas Defteri, sayfa 259'da iliştilmiş bir daktilo yazısı belgeden edinilmiştir. Mahkeme kararı olduğu anlaşılan bu yazıda, Manisa Ağır Ceza Mahkemesinin 933/439/407 sayılı kararı açıklanmaktadır.

⁵⁸ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK, Ankara 2000; Önder Duman, **Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010

⁵⁹ Kemal Arı, "**Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa**", **Bursa'nın Zenginliği Göçmenler**, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, ss. 146-176; Raif Kaplanoğlu, **Bursa'da Mübadele**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

⁶⁰ Ayfer Özçelik, "**Denizli'de Mübadillerin İskânı**", **Kafalı Armağanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, ss. 392-407; Ercan Haytoğlu, "**Yunanistan'dan Denizli'ye Yapılan Mübadil ve Gayri Mübadil Göçleri (1924-1930)**", **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler**, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 302-310; Ercan Haytoğlu, "**Denizli Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü**", **ÇTTAD**, S. 12 Bahar 2006, ss. 47-66; Zülal Keleş, "**1923-1945 Yılları Arasında Denizli'ye İç ve Dış Göçler**", **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler**, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 290-301

⁶¹ Karacaer, a.g.t., s. 57-58

Konya⁶², Trabzon⁶³, Muğla⁶⁴, Edremit⁶⁵, Salihli⁶⁶ ve Ayvalık⁶⁷ gibi yerlerde neredeyse aynı sorunlar yaşanmış ve bunların çözümü yıllar sürmüştür.

Mübadele sürecinin ilk iki yılındaki yoğunluk ve buna mukabil baş gösteren problemler dolayısıyla merkezi denetimin daha sıkı yapılması yönünde adımlar atılmaya başlandığı. 20 Ocak 1925'te 8 madde olarak yayımlanan "*İskân muamelâtı umumiyesinin vilâyatta sureti ifasına müteallik talimatnamenin mer'iyete vaz'ı hakkında kararname*"nin bilhassa 5. maddesinde, gerçekleştirilen uygulamaların mülkiye ve iskân müfettişleri tarafından denetleneceği belirtilmekteydi⁶⁸. Aşağıda görüleceği üzere, 1927 yılına gelindiğine Manisa'da bir mülkiye müfettişi tarafından yapılan teftiş iskân sürecinde yaşanan karmaşa ve zorlukları ortaya koymaktadır

1927 MANİSA TEFTİŞİ:

Manisa, iskân faaliyetlerinin yoğun biçimde yaşandığı bölgelerden biridir. Yukarıda değinildiği üzere Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan pek çok belgede şehir ve çevresindeki yerleşim sorunlarına dair bilgiler mevcuttur. Ancak aynı arşivde yer alan iki farklı belge topluluğu diğer bilgileri tamamlayıcı niteliktedir.⁶⁹ İlk

⁶² Yunus Emre Tekinsoy, **Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007

⁶³ Mesut Çapa, "*İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân*", **Atatürk Yolu**, C. 2, S. 8, 1991, ss. 631-642

⁶⁴ Bayram Akça, "*Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirlerinin İskânı Meselesi*", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 21, Güz 2008, ss. 17-32

⁶⁵ Karacaer, a.g.t., 57-58

⁶⁶ İsmail Şen, "*Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar*", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 16, 2004, ss. 65-78

⁶⁷ Turan Gönenç, **Mübadele ve Ayvalık**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

⁶⁸ İskân Mevzuatı, s. 124-125

⁶⁹ Bu iki farklı belge topluluğunun birlikte okunması, mevcut problemler karşısında merkezin tutumunun net bir fotoğrafına ulaşma imkânı sağlamıştır. Söz konusu belgeler arşivde iki farklı künye altında toplanmış çeşitli yazışmalardan oluşmaktadır. Belgelerin yorumlanmasına geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, bu belgelerden herhangi birine ulaşılamaması Manisa'daki iskân sürecine dair yapılacak bütün değerlendirmeleri eksik bırakacaktır.

grup belge, Kasım 1926-Mart 1927 tarihleri arasında Manisa Valiliği ile Dâhiliye Vekâleti arasında cereyan eden ve iskâna dair bilgiler içeren yazışmalardır⁷⁰. Burada Valilik, vilayet dâhilinde iskân edilen ve edilemeyen mübadiller ve diğer muhacirlerin sayıları ve bunlara dağıtılan malların miktarı hakkında bilgiler vermektedir. Bu yazışmalarda en çok dikkat çeken nokta ise mübadil, muhacir ve mültecilerin sayılarındaki tutarsızlıktır. Verilen bilgilerde iskâna tâbi tutulanlar ve iskân edilemeyenler kimi yerde aile adedi olarak kimi yerde ise kişi adedi olarak verilmiştir. Buna göre vilayet dâhilinde, Lozan Anlaşması'ndan sonra gelenlerden, büyük kısmı mübadil olmak üzere, 10.000'e yakın "kişinin" yerleştirildiği, Balkan Harbi'nden sonra gelenlerden ise yine çoğu mübadil, 8.000'den fazla "ailenin" yerleştirilemediği belirtilmektedir. Vekâlet bugüne kadar yerleştirilmeyen göçmen kalmamış olması gerektiğini belirtmiş ve bu durumun sebeplerini sormuştur. Valilikten verilen cevapta, bunların ekserisinin Balkan Harbi sonrası gelen muhacirler olduğu ve müracaatta bulunmadıkları için iskân işlemi yapılmadığı, sonradan da 1.000 aile kadarcının başvuruda bulunduğu anlaşıldığı ve işlemlerin başlatıldığı ifade edilmiştir. Yalnızca bu ifadeler bile vilayet makamının kendi sahasındaki muhacirlerin miktarına dair kesin bilgi sahibi olmadığını gösterirken; aynı yıl vali Müştak Lütfi Bey, basına yaptığı açıklamada, vilayete 12.000 civarında göçmen geldiğini ve bunların tamamen üretici hale gelecek şekilde donatıldığını açıklamıştır.⁷¹.

Yazışmalarda bundan sonra ele alınan konular muhacirlerin yerleştirilememesinin sebepleri ve yapılacak olanlarla alakalıdır. Muhacirlerin şimdiye kadar iskân edilmemelerinin en mühim sebebi, göçmenlerin durumunun tespiti olarak ifade edilmiştir. Bu meyanda önemli bir mesele, muhtaç olup olmadıklarının incelenme işlemleri bitmesine rağmen, çoğunun geliş tarihlerini belirten herhangi bir vesikanın olmamasıdır. Zira muhacirin sıfatının belirlenmesi verilecek mallar ve yapılacak yardımlar açısından önemlidir. Bundan başka

⁷⁰ BCA. 272.12.52.117.4

⁷¹ Ömer Karakaş, **Cumhuriyet Döneminde Manisa Vilayeti (1928–1933)**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa 1999, s. 14

tahsis edilecek meskenin kalmaması ve göçmenlerin Kula gibi daha uzakta bulunan yerlere gitmek istememesi de diğer sebepler olarak gösterilmiştir.

Valiliğin açıklamasına göre, Balkan Harbi'nden sonra gelen ve yeni baştan yerleştirilmeye çalışılan mübadillerin “iskân-ı adi” muamelelerinin sürmesi, tefviz işlerinin ertelenmesine yol açmaktadır. Bunların içinde, iskân hakkını haiz olanlarla olmayanların ayırt edilmeleri gerekmektedir. Eğer merkezden, “iskân-ı adi” işlemlerinin devam ettirilmesi emredilirse, her gün yeni müracaatlar geleceğinden bunların tahkikatları bitene kadar işlemler sürecektir.

Ayrıca, iskân işlemlerinin aksamasına kadro yetersizliği, maliyenin henüz arazileri tam olarak tespit etmemiş olması, tapu kayıtlarının yanmış olması, iskân idaresinin aynı zamanda hem tespit hem de saha işleriyle meşgul olması gibi etkenlerin sebep olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda bahsedilen iki farklı belge topluluğundan ikincisine geçmek için, bu ilk grubun son yazışması önemlidir. 3 Mart 1927 tarihli yazı ile Dâhiliye Vekâleti, İzmir'deki İskân Genel Müdürü Ömer Lütfi Bey'den bizzat Manisa'ya giderek inceleme yapmasını istemiştir. Lütfi Bey'in teftişinin sonuçları hakkında herhangi bir bilgi mevcut değilse de Manisa'da işlerin yolunda gitmediği ve incelemeye alındığı anlaşılmaktadır. Tam da burada ikinci grup belgenin bulunduğu bilgiler sürecin devamını ortaya koymaktadır. Açıkça görülmektedir ki, iskân idaresinden istenen tetkikatın yanı sıra merkezden gönderilen müfettişlerce vilayette içişleri tarafından zaten bir teftiş başlatılmıştır. Ömer Lütfi Bey'in Manisa'ya giderek inceleme yapması istenen 27 Mart tarihinden önce, daha aynı yılın Ocak ayında Seraceddin Bey isminde bir mülkiye müfettişinin incelemelerini içeren rapora rastlanmaktadır.

İkinci grup belgenin⁷² ilki, Mülkiye Müfettişi Seraceddin Bey'in Dâhiliye Vekâleti Teftiş Heyeti Başkanlığı'na sunduğu 21 Ocak 1927 tarihli rapordur. Buna göre:

⁷² BCA 272.12.53.123.16. Belgeler burada, içerikleri bozulmadan özetlenmiş ve kısmen sadeleştirilmiştir.

İşkân işleri takip edilen usullerin yanlışlığından dolayı tefvîz⁷³ işlemleri genellikle gecikmekte, Vekâlet'in emir ve tebligatları dikkate alınmadan karar verilmekte, bunun sonucu olarak da vekâlet'in dosyaları iadesi ile muameleler geri kalmaktadır. Yaptığım tetkikat neticesinde bazı esaslara dair düşüncelerimi özetle arz etmeyi uygun görüyorum.

1- Birinci mesele, “takdir-i kıymet” işlemleridir. Bunların çoğu zaman şaşkırtıcı şekilde cereyan ettiği ve herkese aynı muamelenin uygulanmadığı görülmektedir. Vekâlet bu hususu önemle ele alarak dosyaları iade etse de aradan geçen zaman mübadilleri tereddüde sürüklemekte ve her an istirdat edilme endişesiyle bağ ve zeytinliklerin imarına gereken ehemmiyet gösterilmemektedir. Böylece milli servetin en mühimlerinden olan bağlar ve zeytinlikler gündün güne harap olmaktadır. Buna engel olmak için “takdir-i kıymet” işlemlerinde sert ve kesin bir usulün tatbik edilmesi gerekir, kanaatindeyim.

Tasfiye talepnamesindeki kıymetler hemen hemen 1923-1924 senesi kıymetleridir. 1912-1913 senesi kıymetine dönmesi için kıymetine dönmesi (indirgenmesi) için kıymetlerden tenzilat yapılırken belirli bir oran kabul etmek gerekir. Tetkikatıma göre mesela: Girit'te 4 sene evvel 600-700 liraya satılmış bir mülkün 10 sene evvelki kıymeti 100 liradan fazla değildir. Dünya savaşı ve onu takip eden yıllarda Girit'te ve diğer yerlerde emlak ve arazi kıymeti yükseldiğinden mübadiller bunu dikkate alarak tasfiye talepnamelerini yazmışlardır. Bu hususta akla gelen şekil şudur:

Tasfiye talepnamesinde 100 lira kıymeti olan bir malın 1912-1913 senesi kıymeti 20 lirayı aşmaz. Bu yüzden her sene için yüzde

⁷³ 1 Ağustos 1926'da yayımlanan “İşkâna Ait Muhtıra” ile iskân ve mal dağıtımında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre yukarıda geçen bazı terimlerin açıklanması icap edecektir.

4. madde, İskân-ı Adi: Memleketinde malı olup olmadığına bakılmaksızın burada asgari düzeyde barınma ve iş imkânlarının sağlanması.

23. madde, Tefviz: Mübadillerin bıraktıkları mallara denk değerde burada mal verilerek hesabın kapatılması işlemine (kat'i tasfiye) kadar, orada bıraktığı mallar burada iskân-ı adi ile aldığından çok fazla olan kişilere, iskân-ı adi ile verilenden biraz daha fazla mal verilmesi. Söz konusu muhtıranın orijinali için bkz. İskân Mevzuatı, s. 199-218

(%) oranında tenzilat yapmak haksızlıkları önleyecektir. Bu usulün de bazı sakıncaları olmasının yanında faydaları daha fazladır. Böylece işlemler daha seri ve kolay biçimde yürüyecektir.

2- *Takdir-i kıymet hususunda tefvîz işlemleri hakkındaki rehberin özel maddesinin hilafına Tapu tarafından uygulama yapıldığı gibi komisyonlarca da toptan tenzilat icrası devam etmektedir. Bunun da doğru bir şekilde gerçekleşmesi için “takdir-i kıymet şahadetnameleri”nin şeklinde tadilat yapmak lazımdır. Şahadetnamelerde emlâk ve arazinin cinsi, dönümü, mevkii ve her dönümüne takdir edilmiş kıymet, genel kıymeti ve diğer iktiza eden şunlar mevcut olmalı ve “heyet-i iştihadiye”ce bu sütunlar yazılarak altları imzalanmalıdır. Komisyonca kıymetlerden tenzilat icap ettiğinde altına veya karşı sayfaya yine aynı surette yazılarak her dönümden ve emlâkin her birinden tenzilat miktarı kaydolunup genel kıymeti ona göre düzeltilip “heyet-i iştihadiye”ce veya komisyonca tasdik edilir. Tetkikatta daha fazla kolaylık sağlayabilmek için kıymetsiz tapulu ve değim ve ya gaiplikten ortaya çıkan emval için ayrı renkte matbu şahadetnameler hazırlanmalıdır. Bu, hem tetkikatı kolaylaştıracak hem de komisyon işlemlerinin hızlı ve düzgün yapılmasını sağlayacaktır, görüşümdedir.*

3- *Mübadilin istihkakına mukabil burada verilmiş emvale takdir olunan kıymetlerde de daima ihtilaf görülmektedir. Mesela, bir yerde bulunan bağın dönümüne “heyet-i muhammen”ce [tahmin heyeti] 10 lira kıymet takdir olunduğu halde bitişiğindeki (veya yakınındaki) bağın dönümüne bir iki ay sonra 6-8 lira veya 15-20 lira gibi kıymetlerin takdir edildiği incelemeler sonucunda anlaşılmaktadır. Bu hususta heyetlerin yolsuzluk yaptıkları söylenemese de şekil itibarıyla yanlışlık olduğundan her iki takdir-i kıymet arasındaki zaman aşımı bu zıtlığa ve farka sebep olmaktadır. Bunun için de aşağıda sunacağım şeklin kabulü ve uygulanması faydalı olur ümidindedim.*

Manisa ve İzmir’de merkez ve çevredeki bağ ve arazilerin kıymeti genellikle mevkileri ve verimliliklerine göre belirlenir. Mesela,

Kasaba'da[Turgutlu] Paşa Tımarı, Vakıf Alanı, ...Pınar, Manisa'da Has Tımar gibi mevkiler daima birinci kabul edilir. Gerçi birinci derecedeki mevkiler arasında ikinci ve üçüncü dereceden bağlar varsa da bunlar % 5'i geçmez. Ziraat Bankası'nca önceden kabul olunan şekilde, her vilayet ve kazada arazi ve bağların mevkileri ve verimlilikleri dikkate alınarak derecelere taksim edilir. Birinci, ikinci, v.s... derecelerdeki arazinin dönümleri için, her yerin belediye, ziraat ve ticaret odaları ve tefvîz komisyonu azaları ve ehl-i vukufdan[bilirkişilerden] oluşan bir komisyon vasıtasıyla 328 senesi kıymeti belirlenir. Derecelere ayırarak ve kıymetler belirlenerek düzenlenen "mevakî cetveli"[mevkiler cetveli] (bu cetvele bağ, bahçe, tarla, zeytinlik dahil olmalıdır) tasdik edilerek tefvîz komisyonuna verilir. Ayrıca bağ ve arazi için yerine "heyet-i muhammene" göndermeye ve birçok masraf yapmaya gerek kalmaz.

Gerçi bu dereceler arasında aynı dereceden düşük veya yüksek araziye de rastlanabilir. Fakat bunun da tayini kolaydır. Üçüncü dereceden kabul edilen yerde birinci derecede bağ olduğu anlaşılırsa o vakit mahalline "heyet-i muhammene" gidip yalnız derecesini tayin eder. Cetvele göre komisyonca kıymeti takdir olunur.

4- Hazırlıklar ve tefvîz komisyonları kararları, rehber ve muhtıradaki esaslar dikkate alınarak yapılmaktadır. Gerçi rehberin son maddesinde kararların ne gibi maddeleri ihtiva edeceğine dair malumat ve açıklamalar mevcut ise de henüz tebligat yapılmadığından uygulanması yoluna gidilmiyor. Tebligat yapılsa bile yine yanlışlıklar olacaktır.

Kararların değişmez ve talepleri karşılayacak şekilde kabul edilmesi için vesikaların incelenmesi ve tefvîz komisyonlarının her biri için ayrı ayrı matbu karar numuneleri tertip edilmesi uygun olacaktır. Tetkikat neticesinde komisyonlar, bu numuneye göre emlâkin tapu veya belirlenmiş kıymetlerini her birinde %20, 30, 40 nispetindeki istihkaklarına verilmiş emlâkin mevkii, cinsi ve miktarıyla kıymetlerini, mübadilin tarih-i hicretini, ne gibi vesikaya dayanarak "sıktı muhaceret"inin[muhacirliğin düşmesi, yerli ahali statüsüne geç-

mesi] tahakkuk ettirildiğini özel hanelerine yazar. Gereken açıklamalar yapıldıktan sonra da azalara yazdırır. Bu suretle hem işler süratlenir hem de kolaylaşır. Her yerin iskân müdürüne yalnız bir numune gönderilmesi ve orada çoğaltılmasının emredilmesi yeterlidir.

5- İstifa veya diğer sebeplerle boşalacak memurluklara dışarıdan tayin edilecek memurların hiç olmazsa 15-20 gün staja tâbi tutularak iskân muamelelerine vakıf olduktan sonra işe başlaması icap eder.

6- İskan-ı adi ve tevezî-i arazi [arazi dağıtımı] işlemleri de bir çok yerde talimatname ve hükümlere uygun şekilde cereyan etmemiştir. “Sıkt-ı muhaceret”lerinin⁷⁴ belgelenmesinde muhtıradaki esaslar dikkate alınmamış, Balkan mübadil ve gayri mübadillerinin hicret tarihleri hemen her yerde yerel jandarma ve polis dairelerince yapılan yüzeysel tahkikatla tespit edilmiştir. Çoğu yerde ihraç iskeleleri muhacirler hakkında malumat talep etmemiş, Balkan Harbi’nde İzmir veya diğer bir yere çıkmış muhacirler beş altı sene muhtelif memleketlerde vakit geçirdikten sonra herhangi bir kaza veya vilayete geldiğinde müracaatı dikkate alınmış ve yerlerinden sorulmadan yine jandarmanın tahkikatıyla iskân edilmiştir.

Balkan muhacirlerinin muhtaç ve gayri muhtaç olanlarını ayırmakta da ortak bir usûl takip edilmediği, her komisyonun kendi karar ve yorumuna göre muhacirleri iskân ettiği görülmektedir. Örneklerde daha yüksek kazanca veya varlığa sahip kişilerin muhtaç, onlardan daha az gelir sahibi olanların ise gayri muhtaç olarak kabul edildiklerine rastlanmaktadır ve bu örnekler çokçadır. Komisyonlar bu hususta esaslı tahkikat yapmadıklarından, jandarma veya polisin “muhtaçtır” derkenarıyla evrakını takdim ettiği şahıs hakkında kararını derhal vermekte, bakkallık ve diğer benzer zanaatla meşgul olan birçok gayri muhtaç şahısların her kazada iskân edildiği görülmektedir. Bundan sonra bu gibi evrak, vekâlet tarafından incelen-

⁷⁴ Sıkt-ı muhaceret: Göçmenlik işlemlerinin tamamlanarak muhacirlik sıfatının düşmesi, yerleşik vatandaş konumuna gelmesi.

ceğinden bu sakıncalar ortadan kalkacaktır. Ancak şimdiye kadar meydana gelen ve bazen yolsuzluk şeklinde yapılan işlemler neticesinde veya diğer sebeplerle iskân edildiği anlaşılan şahıs hakkında da aynı usulün uygulanması ve bunların ellerinden malların alınması yoluna gidilmesi gerçekleşen haksızlıkların da bu yolla düzeltilmesi gerekir efendim.

İskân-ı adî ve tevzî işlemlerinin yeniden tetkiki ve esaslı düzeltmeler yapılması zorunludur. Manisa gibi mühim bir vilayet merkezinde bile tevzî-i arazi işlemleri çok karışık şekilde gerçekleşmiştir. Aynı ayrı defterlerde kayıtlı olan tevziat delil kabul edilecek halde değildir. Yerinde ve ölçümle tevziat yapılmadığı için dönüm ve miktarlarında büyük farklar vardır. Kayıt üzerinde verilmiş mallarda da talimatnamenin açıkladığı miktardan fazla verildiği ve bazılarına da çok noksan tevziat yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bundan başka bir mal muhtelif şahıslara adiyen veya tefvîzen tahsis olunarak birçok çirkinliklerin oluşmasına meydan verilmiş, bir takım muhacirine tahsis olunan emval de sebepsiz geri alınarak bir diğerine tevzî edilmiş ve kayıtlar karmakarışık bir hale getirilmiştir.

Bu sebepler dolayısıyla, yeniden ve çeşitli komisyonlar vasıtasıyla az zamanda, yapılan muamelelerin düzeltilmesi için işe başlama-ya mecburiyet vardır. Mevcut kayıtlar ile tevzî ve iskân-ı adi muamelelerini hakiki bir şekilde tespit etmenin imkânı yoktur.

Arz ettiğim şekilde düzeltmelere başlanır ve en fazla üç ay içinde bitmesine, muhacirin fazla olduğu vilayetlerde tevzîat ve işlemlerin bir mülkiye müfettişinin kontrolünde yürütülmesine emir buyrulursa, birbiri ardınca gelen şikâyetlerin önü alınmış ve işlemler de yoluna girmiş olur.

7- Tefvîz işlemleri de pek ağır devam etmektedir. Vali Nusret Bey'in gelişinden sonra düzenli toplantılar yapılsa da dosyaların çokluğu, işlemlerin daha uzun müddet süreceğini göstermektedir. Kadro noksanlığı, komisyonların haftada bir ya da iki defa toplana-

bilmesi ve her toplantıda en fazla üç dosyanın incelenmesine imkân bulunması sebebiyle, mevcut üç yüzden fazla dosyanın senelerce incelenemeyeceğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Komisyon kararları bile iskân dairesince ancak on beş yirmi günde yazılabilmektedir. Manisa'da iki seneden beri kararı verilmiş emval teslim olunmuş, birçok dosya mevcut olduğu halde bunların vekâlete gönderilmedikleri teftiş esnasında ortaya çıkmıştır.

Memur kadrosunun noksanlığı bu konuda sebep gösterilmekte ise de yalnız bu sebeple gecikme olduğu kabul edilemez. Memur sayısı yeterli değildir ancak düzenli/sistemli bir çalışma olmadığı için daha fazla iş yapma imkânı da kalmamaktadır. Dosyaların hemen tamamı ıslaha muhtaçtır ve çok eksiktir. Bunlar memur azlığından ziyade iyi inceleme yapılmamasından veya bazı kişilerin kayırılmasından ileri gelmiş hareketlerdir. Sıkt-ı muhacereti tahakkuk etmemiş, tasfiye talepten bulunmayan kişilere bile tefvîz muamelesi yapıldığı ve tefvîz komisyonlarının kararına geçtiği görülmüştür. Bu gibi muhacirler kendilerine teslim edilen fazla emlak ve araziden iki üç seneden beri bedelsiz olarak yararlanmakta ve dosyalar masalar içinde uyumaktadır. Her şeyden önce, bu muamelelerin düzeltilmesine ve haksız olarak mal alanlardan derhal emlak ve arazinin geri alınması ve kullandığı müddetlere ait kira bedelinin belirlenerek tahsil olunması gerekmektedir. İşlemlerin hızlanması için Manisa'da geçici ve yalnız tefvîz muamelesiyle uğraşmak üzere ücretli memur istihdamı da maksadı gerçekleştirebilir, kanaatindeyim.

8- İskân ve genel tefvîz muameleleri hakkında sunduğum vekâletçe kabul buyrulduğu takdirde işlemlerde az çok bir intizam gerçekleştirilebileceğine ve şikâyetlerin son bulacağını saygıyla arz ederim.

Mülkiye Müfettişi Seraceddin

21 Kânunsani 1927

Görüldüğü gibi Seraceddin Bey, Manisa ve çevresinde yaptığı incelemeler sonucunda pek çok konuda saptamalarda bulunmuş ve bunlara yönelik bir takım öneriler getirmiştir. Bunları belli başlıklar

altında toplayabiliriz. Muamelelerdeki standartsızlık ve mevzuata aykırılık, muhacirlerin evrakının belli bir forma sahip ve matbu olması, memur kadrosunun nitelik ve niceliğindeki yetersizlik, muhacirlerin hangi göçmen sınıfına gireceği ve durumlarının tespiti için yapılan tahkikatların yüzeyselliği, defter kayıtlarının delil teşkil edemeyecek vaziyette olmasına dair tespitler dikkat çekmektedir. Her mevzu için çeşitli öneriler getiren Seraceddin Bey, bir mülkiye müfettişi kontrolünde işlemlerin yeniden incelenmesi gerektiğini ve daha düzenli bir çalışma sistemi ile yanlışlıkların düzeltilebileceğini belirtmiştir. Burada kayda değer önemli bir ayrıntı da yeni vali Nusret Bey'in gelişi ki, sabık vali Müştak Lütfi Bey dönemindeki belgelerde göçmen sayılarının çelişkili olduğu ve durumun kontrol altında olmadığının işaretlerinin bulunduğu yukarıda dikkat çekilmiştir.

Bu teftiş raporu üzerine 7 Mart 1927 tarihli yazı ile Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti, Manisa Vilayeti'nden raporun 6. maddesine dair görüşlerini istemiştir. Anlaşıldığı üzere valilik, vilayet iskân müdüriyetinden açıklama istemiş ve 27 Mart 1927'de Manisa Vilayeti İskân Müdüriyeti, şu mealde bir açıklama göndermiştir:

“Vilayete gelen mübadil muhacirler iki kısımdır: Birincisi Balkan Harbi'nden Lozan muahedesine kadar gelenler, diğerleri Lozan muahedesinden sonra gelenlerdir. Bunlardan Lozan sonrası gelenler doğal olarak sevk jurnalleri ile geldiklerinden bunlar hakkında fazla araştırmaya gerek olmadan iskân edilmişlerdir. Balkan Harbi muhacirleri ise, işgaller dolayısıyla yerlerini değiştirmiş ve birçok yerler gezerek istirdat sonrası, bir kısmı Sıhhiye-i Muavenet-i İctimaiye İdaresi'nin, bir kısmı da farklı kurumların emirnameleriyle Manisa'ya gelmişlerdir.

Mülga İmar Vekâleti memurlarınca geldikleri anda hemen kaydedilmemişler ve esasen kendileri de iskân idaresine müracaat etmişlerdir. Ardından iskân-ı adi için müracaat edildiğinde, derhal 7870 numaralı tamim dairesince tahkikat yapılmaktadır. Ve çoğunun hicret tarihlerinin nüfus veya diğer vesikaları ile ispatı mümkün ol-

mamaktadır. İlk ihraç iskeleleri itibariyle İstanbul, İzmir vilayetlerinden yapılan sorgulamalarda genellikle kayıtlarına rastlanmadığı bildirilmektedir. Bu sebeple hicret tarihleri mecburen memleketlerinde halktan veyahut muhtar ve ihtiyar heyetinin şahadetname tahkikatına ve resmi kanaate dayanılarak tayin edilmektedir. Ancak iskân olunanların memleketleri itibariyle hiç birisinin Balkan Harbinden evvel gelen kısımdan olmaması sebebiyle Manisa'da tescil edilmiş olanların iskânı cihetine gidilmiş ve evvelce buldukları yerlerde tescil edilenler iskân dışı bırakılmışlardır. Bundan dolayı Balkan Harbinden Lozan muahedesine kadar gelen muhacirler hakkında bundan fazla tahkikat yapabilmek imkânsızdır.

Muhtaç olmadığı halde iskâna tâbi tutulduğu belirtilen bir kısım muhacir hakkındaki muameleye gelince; muhacirlerin borçlanması ve verilen malların geri alınmasının gerekip gerekmediğini düşünmek lazımdır. Bu yüzden iki ay önce Seraceddin Bey'in Alaşehir kaymakamlığına hitaben verdiği tenkitname üzerine benzer birçok muhacirin mallarının geri alınması hakkında kaymakamlıktan yapılan başvuruya yazılan cevapta, bu suretle iskân edilmiş olan muhacirlerin mallarının geri alınmasının ancak kanuni yasakların hilafına yapılan muamelenin gerektirdiği sebeplerle vekâlete arzına bağlı olduğu bildirilmiştir. Bunun gibi beyan olunan şahıslar arasında en fazla hangilerinin muamelesinde bariz bir surette kanun dışı uygulama varsa onların ayrılması, sahih evraklarının derhal Vekâlete gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Evraklar Vekâlete ulaştığında gelecek yeni emre göre işlem yapılacaktır. Bununla birlikte bir mübadihin muhtaç olup olmadığının belirlenmesi kolaydır. Buna rağmen bazı hatalar olabilecek türden değildir. Her ne olursa olsun borçlanma kanununun yayımlanmasından önce iskân edilmiş olan muhacirlerin ellerindeki malların geri alınması ancak gerekçe olabilecek evraka dayandırılmasına bağlıdır.

Tevzi-i arazi [arazi dağıtımı] işlerinde de bilindiği gibi savaştan sonra iskân teşkilatında birkaç şekil kabul edilmiştir. Önceden gelen muhacirlerin biran evvel üretici olabilmeleri ve muhacirlerin iki

ay içinde tevzi-i araziden istifade ettirilmeleri, aksi durumun mesuliyet gerektirdiği emirlerine karşı vilayet ve kazalarında hemen faaliyete geçilmiştir. Manisa Vilayetinin kayıtları yandığı için mecburen emlâk-ı milliye idarelerinin ısrarı ve şunun bunun yaptığı tahkikata dayanarak kayıt ve tespit edilmiş olan emvâl-i metrûkenin dağıtımında yine tevzi-i arazi talimatnamesine uyulmamış, her köye gönderilen ikişer yeni memur tarafından incelenmemiş ve ölçüm yapılmamıştır. Kayıtlar bu şekilde emlâk-ı milliyenin hayali defteri üzerine İzmir'e gönderilmiştir. Ondan sonra tarlaların bulunamamasına, fazla yer işgal edilmesine, talimatnamede belirtilenden fazla ya da eksik mal dağıtılmasına sebep olunmuştur. Ancak bu ve benzeri pek çok karışık işlemlerde birer birer dilekçeler üzerine durumun tespiti ve düzeltilmesinin mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. İşte bu sebeple tevzi-i arazi işlemlerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun için İskân Müdür-i Umumisi Ömer Lütfi Bey Efendi ile yaptığımız müzakere sonucunda şu karara vardık. Öncelikle vilayet merkezinde üç tevzi komisyonunun kurulması ile tevziatın yeniden tasfiye suretiyle düzeltilmesi önemli ve elzem görüldüğünden, mevcut komisyona ilave olarak iki ölçüm memuru ve iki kâtip eklenmiştir. Bu komisyonlar en çok karışıklığın olduğu Muradiye karyesinde göreve başlamıştır. İslahat çalışmalarında:

1- Tahsis esaslarımızla ters düşmedikçe şimdiye kadar çalışan komisyonların tahsis ettikleri arazi ve diğer şeyler tahsis edilen kimşenin uhdesinde bırakılacaktır. Yalnız nüfusları bağ ve tarlaların verimi ile orantılı miktardan fazla olan kısımlar geri alınacak ve noksanları tamamlanacaktır.

Ancak bir iki dönüm kadar fazlaların geri alınması karışıklığa sebep olacaktır. Bu yüzden iki dönümden fazla olmamak üzere vesikalarına ilave edilerek borçlandırılacaklardır. Ve kazalardaki komisyonlar da bu şekilde uygulama yapacaklardır.

2- Vilayet dâhilindeki haneler iskân hakkına sahip olan muhacirlere yetmeyeceğinden bağ evlerinin dahi mesken olarak tahsisi mecburidir. Bir köyde hane verilmiş ve aynı zamanda hissesine, içinde

ev olan bağı düşmüş olanların köydeki evden ya da bağdan birini bırakması mecburidir. Bununla birlikte, çok önemli olan bu meselenin çözümü için ayrıca başka tedbirler alınması da düşünüldüğünden bu konu başka bir faaliyetname ile komisyonlara bildirilecektir. Yani bu gibi durumlarda kura usulünün uygulanması düşünülmektedir.

Hanesiz kalanlara mecburi olarak arsa gösterilecektir. Özetle, bu sene üç komisyon, yapılacak ıslahat ne incelemelerin neticesine göre her mübadilin, yerinde ve geçerli kâğıtlarıyla arazi başında tatbikatı yapılacaktır. Sonra bu kâğıtlar alınarak yerine yeşil renkteki vesika-i tasrife (tasarruf izni belgesi) verilecektir. Böylece şüpheye mahal kalmadan herkesin malını sahiplenmesi sağlanacaktır. Bundan sonra da yeşil vesikaların değiştirilmesine imkân olmayacaktır. Tenkit edilen muamelenin de bu suretle ıslahı mümkün olacaktır görüşünde olduğumu sunarım efendim.”

Bu açıklama üzerine valilik, 11 Nisan tarihli yazı ile Dâhiliye Vekâleti'ne 1927 senesi için durumun tekrar ele alınarak çözümleneceğini bildirmiştir.

Manisa Vilayeti İskân Müdürlüğü'nün yazısında tenkitlerin bazılarına cevap verildiği görülürken özellikle iskân hakkı olmayanlara verilen mallar ile ilgili tatmin edici bir açıklama getirilemediği göze çarpmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla iskân işlemlerinin en karışık olduğu bölge Muradiye'dir. Buranın eski nüfusunun tamamına yakınının Rum olduğu ve bütünüyle boşalmasının ardından bir anda göçmenlerce dolduğu düşünülürse, bu doğal bir durumdur.

Yukarıda Ömer Lütfi Bey'in teftişine dair müstakil bir belge bulunmadığı belirtilmişti. Yazıda açıklandığı gibi, Ömer Lütfi Bey bölgede incelemelerde bulunmuş ve sonunda vilayet yetkilileri ile bazı konularda ortak kararlar almışlardır. Görüldüğü üzere, arazi dağıtımı için kurulacak yeni komisyonlar teknik yönden daha donanımlı olacaktır.

Ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir detay vardır. Ömer Lütfi Bey'in duruma müdahil olmasından sonra, yeni vali ile koordine-

li bir çalışma ortamının oluştuğu anlaşılmaktadır. Yazıdaki vurgulamaya binaen de meselelerin merkeze aksettirilmeden yerinde çözülmeye çalışıldığı söylenebilir.

Yukarıdaki yazının bütün bu yönlerinden ziyade en önemli husus, Emlâk-ı Milliye İdaresi [Milli Emlâk Dairesi] ile ilgili açıklamalardır. Kayıtların yanmış olmasının arazi dağıtımını etkilediği belirtilirken, Emlâk-ı Milliye İdaresi'ne de suçlama tonunda bir gönderme yapılmaktadır. Bu kurumun “ısrarı” ile ve “şunun bunun tahkikatı” ile terk edilen malların tespiti akıllarda şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca yine bu kurum tarafından, İzmir'deki bölge müdürlüğüne gönderilen bilgilerin, inceleme ve ölçüm yapılmadan “hayali bir defter”e dayandırılması da diğer suçlayıcı ifadedir.

3 Mayıs 1927'de, Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Muhacir ve Aşair Şubesi'nden Manisa Vilayeti'nin yukarıdaki yazısına cevaben şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtilmiştir:

1- Ellerindeki muhaceret vesikalarını kaybetmiş ve ilk ihraç işlemlerinde de gelişleri hakkında resmi kayıt bulunmayan muhacirlerin hicret tarihleri hakkında, Türkiye'de ilk ikamet etmiş oldukları mahallin ihtiyar heyetinden aldıkları şehadetnamelere göre işlem yapılması icap edecektir. Böyle muhacirler için Türkiye'ye gelişlerinde ilk defa nerelerde ikamet etmiş iseler ve birinci mahalleriyle iletişim halinde, o mahallin ihtiyar heyetinden hicret tarihlerini gösterir şehadetname alınarak hicret tarihlerinin bu surette tespiti gerekmektedir.

2- Adi iskân hakları olmadığı halde adi iskânları gerçekleştirilenler hakkında ayrı ayrı araştırma ve inceleme yapılarak evrak üzerine valilik makamından bilgi ilavesi ile söz konusu evrakın tasdik edilerek vekâlete gönderilmesi ve vekâlet tarafından incelenmesi sonucunda cevaben verilecek tebligata göre işlem yapılması lazımdır.

3- Islahatına başlanan arazi tevzii işlemleri hakkında İskân Müdür-i Umumisi Ömer Lütfi Bey Efendi'nin oradaki teftiş esnasında belirlediği ve tebliği ettiği esaslar dikkate alınarak, komisyonların

söz konusu işlemleri bir an evvel düzeltmeleri ve tamamlamaları icap eder.

Yine aynı kurumdan Manisa'ya gönderilen 21 Mayıs 1927 tarihli yazıda, Seraceddin Bey'in raporu üzerine aşağıdaki maddelerin⁷⁵ tebliğine lüzum görüldüğü bildirilmiştir:

“1- Muhacirin Kaydına Mahsus Esas İskân Defteri tutulmuş, mezkûr defter ise iskân işlemlerinin kapsamını teşkil etmekte olduğundan bu defterin hemen tanzim ve tesisi gerekir.

2- Manisa muhacirleri, durumları net olmamasına rağmen iskâna tâbi tutulmuşlardır. Bunların oraya hangi tarihte nereden geldiklerinin ve kendilerine ne gibi emlâk verildiğinin ve beyanname ve tasdikli vesikaları bulunup bulunmadığının ve tefviz kararını haiz olup olmadıklarının araştırılarak bildirilmesi gerekir.

4- Arazi tevziinde talimatname hükümlerine uygun davranılmamıştır. Tevzi edilmiş arazi ve bağların hiç birisine ait tevdi olmadığı ve tevziat defterlerinde muhacirlerin nüfusları kayıtlı değildir. Verilmiş arazi ve emlâkin talimatname hüküm ve maddelerine uygun olmadığı anlaşıldığından gerçekleşen tefvizlerin tamamlanmasıyla beraber söz konusu defterlere muhacirlerin nüfus miktarlarının bir an önce kaydedilmesi gerekir.

5- Bir nüsha olarak tutulmuş olan tevzi defterlerinin ikincisiyle olmak üzere tanzim ettirilmesi ve içeriğinin hemen matbu tevzi defterlerine geçilmesinin temini gerekir.

6- Tek oldukları halde iskân edilmiş ve kendileri arazi tevziinden istifade ettirilmiş olanların sıkt-ı muhaceret ve iskân işlemleri hakkında inceleme yapılarak mücerret[tek] buldukları ve tefviz komisyonu kararıyla haiz olmadıkları anlaşıldığı takdirde (bunların ellerinde bulunan emlâk ve arazinin) tefviz komisyonu kararıyla geri alınması gerekir.

⁷⁵ Genele dönük maddeler alınmış olup bazı şahısların durumlarına dair maddeler alınmamıştır.

8- *Tevziatda orantısızlık (nisbetsizlik) bulunmaktadır. Misalen 4 nüfuslu bir muhacire 53 dönüm 1 evlek tarla, 35 ağaç zeytin, 4 dönüm bağ verildiği halde 4 nüfuslu diğer bir muhacire de 50 dönüm 3 evlek tarla, 25 ağaç zeytin, 4 dönüm bağ ve bazularına da nüfuslarına nazaran fazla ve bazularına noksan verildiği anlaşılmaktadır. Gereken tahkikat yapılarak oluşan nisbetsizliğin ortaya çıkarılmasıyla beraber aile nüfusuna göre fazla arazi alanlardan tefviz komisyonu kararıyla fazla kısımların geri alınması ve noksan arazi alanların da noksanlarının ikmali gerekir.*

11- *Nüfus miktarları tespit olunmaksızın kendilerine arazi tevzi edilmiş olan muhacirlerin nüfus miktarlarının anlaşılmasından sonra ellerindeki arazide fazlalık görüldüyse (ve bu fazlayı tefviz etmeye hakları yoksa tefviz komisyonu kararıyla) fazla kısımların geri alınması noksanlık varsa tamamlanması gerekir.*

14- *Balkan Harbi mübadillerinden kanunen iskân hakkına sahip olanların iskânlarından önce nüfusa kayıtlı olup olmadıklarını ortaya koyacak gerekli inceleme yapılmadan iskân işlemleri yapılmıştır. Henüz tescil edilmemişlerse derhal tescillerinin yapılması gerekir.*

15- *Balkan mübadil ve gayri mübadil muhacirlerinin hicret tarihleri ilk ihraç iskelelerinden tahkik ettirilmeksizin, ihtiyaç sahibi olup olmadıkları anlaşılmaksızın yapılmış olan iskân işlemleri usul dışı bulunmuştur. Bu muhacirlerin "iskân muhtırası"nın ve tefviz rehberinin birinci maddelerine göre ilk ihraç iskelelerinden hicret tarihlerinin mahalleriyle haberleşerek tahkik edilmesi ve ihtiyaç sahibi olup olmadıkları ve ellerindeki emlakın tefviz kararına uyup uymadığının tespit edilmesi gerekir. Bu gibi şahıslar hakkında buna uygun davranılmalı ve sikt-ı muhaceretleri onaylanarak vekâlete bildirilmelidir.*

17- *Yerli ile evlenen muhacir kadınların kocalarının muhacirler arasına girmesi iskân hakkını sağlamaz ancak muhacir kadın ile kocasının ihtiyaç sahibi olmaları anlaşılırsa iskân işlemlerinin kocanın adına yapılması gerekecektir. Bu yolda yapılmış iskân işlemlerinin bu suretle düzeltilmesi ve iskân esaslarının uygulanması ve tahkikat evraklarının incelenerek vekâlete gönderilmesi gerekir.*

Yazılı maddeler dairesinde işlemlerin yapılmasını ve sonucun bir an önce bildirilmesi...”

1927 yılında Manisa ve çevresindeki iskân faaliyetlerinin denetlenmesi üzerine cereyan eden bu yazışmaların birkaç yönden büyük önem arz ettiği söylenebilir. Daha önce Manisa valisi Müştak Lütfü Bey tarafından 1926 yılında vilayetteki muhacirler hakkında verilen sayıların çelişkili olduğu ifade edilmişti. Ancak söz konusu belgede bunun sebepleri ortaya konulmaktaydı. Teftiş sonucunda Manisa’daki iskân faaliyetlerine hâkim olan karmaşanın asıl sebebinin usulsüz uygulamalar olduğu ve bu yüzden yetkililerin duruma vakıf olmadıkları gün yüzüne çıkmıştır.

Ayrıca teftişe ait yazışmalarda adı geçen “*Muhacirin Kaydına Mahsus Esas İskân Defteri’nin tanzim ve tesisi*”nin gerçekleştirilmiş olması da çok mühimdir. Zira bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan deftere göre, Müştak Lütfü Bey’in verdiği sayılardan farklı olarak, yalnızca Manisa kazasında iskân edilen muhacirler 11.000’e yaklaşmıştır. Söz konusu müfettiş raporunda bugün elimizde olan deftere işaret edilmesi, Manisa’daki göç sürecine dair çalışmaların sonuçlarını etkileyecek niteliktedir. Zira günümüze ulaşan ve dönemin göçmenlerinin kaydedildiği pek çok ve düzensiz defter nevinden materyal, etraflıca incelendiğinde bir karmaşa ve mükerrer yazımlar olduğu dikkat çekmektedir. Hâlbuki teftiş raporunun bu maddesi ile eldeki malzemenin arasından çıkan ve aynı adı taşıyan defter, bu karmaşaya son vermektedir.

SONUÇ:

Son yıllarda Türkiye’ye yapılan göçleri ele alan çalışmalar arasında ağırlık şüphesiz ki 1923’te uygulamaya geçen “Türk-Yunan Ahalî Mübadelesi”ni konu edinen araştırmalardadır⁷⁶. Yaklaşık olarak 1930’a kadar devam eden bu dönemi yalnızca söz konusu “mübade-

⁷⁶ Mübadele hakkında kaleme alınan pek çok eserin künyesinin bulunduğu önemli bir bibliyografya eseri için **Mübadele Bibliyografyası**, haz. Çimen Turan- Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul 2002

le” uygulaması ile sınırlandırmak ise dönemin iskân faaliyetlerine yönelik değerlendirmeler açısından büyük bir eksikliklerdir. Haddizatında Cumhuriyet idaresinin temel gayesi yeni bir ülke kurmaktır. Ancak bunun için öncelikli şart, meskûn bir ahalidir. Her ne kadar yönetimin ideal ahali tasavvuru da bu yeni yapılanmanın şekillenmesinde önemli etkenlerden ise de evvela iskân sorunlarının hallolması ve yersiz yurtsuz insanların bir an önce yerleşik ve üretici hale getirilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ülkede yerleşim sorunları çözülmesi gerekenler yalnızca Yunanistan’dan gelen mübadil göçmenler değildir. Bunlardan başka Balkan Savaşları ve Dünya Harbi yıllarında gelen göçmen ve mülteciler ile Anadolu’nun işgali döneminde meskensiz kalan büyük kitleler de mevcuttur. Bu çalışma, 1923–1930 yılları arasında iskân işlerindeki problemlerin kaynağında yalnızca mübadil göçmenlerin değil birçok faktörün etkili olduğunu yerel problemlerden yola çıkarak vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:**

B.C.A. Muhacir Kaydına Mahsus Esas Defteri, Kod: 271, Defter No: 87, İl: Manisa, İlçe: Merkez; BCA. 272.12.53.123.16; BCA. 272.12.42.57.3; BCA. 272.12.46.83.31; BCA. 272.12.50.106.4; BCA. 272.12.52.117.4; BCA. 272.12.53.127.20; BCA. 272.12.59.160.4-4; BCA. 272.12.59.160.4-5; BCA. 272.12.60.168.15; BCA.272.11.20.98.22

Araştırma Eserler:

ADANIR Fikret, “Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi”, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma, der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 19–26

AĞANOĞLU H. Yıldırım, Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001

AKÇA Bayram, “Lozan Antlaşması’ndan Sonra Muğla Vilayeti’ne Gelen Balkan Muhacirlerinin İskânı Meselesi”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), S. 21, Güz 2008, ss. 17–32

ARI Kemal, “Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa”, Bursa’nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, ss. 146–176

ARI Kemal, “Türkiye’de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim”, 75. Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 97–114

ARI Kemal, Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923–1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995

BARCAN Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, Vakıflar Dergisi, S. 2, 1942, ss. 281-365;

BARCAN Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XIII, 1953, ss.56-79

BARCAN Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XV/1-4, İstanbul 1955, s.209-237

BELLİ Mihri, Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış, çev. Müfide Pekin, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2004

BERBER Ferhat, İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860–1960), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010

BEYOĞLU Süleyman, “Girit Göçmenleri (1821–1924)”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 2, 2000, ss. 123–138

BİLGİ Nejdet, XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908–1950), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996

ÇAPA Mesut, “İstikbal Gazetesine Göre Trabzon’da Mübadele ve İskân”, Atatürk Yolu, C. 2, S. 8, 1991, ss. 631–642

ÇAPA Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Mübadillerin İskânı”, Atatürk Yolu, S. V, Ankara 1990, ss. 49–84

ÇELEBİ Ercan, “Cumhuriyet Dönemi İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 163, Ağustos 2006, ss. 1–15

ÇELEBİ Ercan, “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhâlet Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 12, Bahar 2006, ss. 35–46

Devlet Salnâmesi (1925)

DUMAN Önder, Rumeli’den Samsun’a Göç (1923–1970), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010

DÜNDAR Fuat, İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918), İletişim Yayınları, İstanbul 2002

Egeyi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007;

ERDAL İbrahim, Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923–1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006

EREN Ahmet Cevat, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler, İstanbul 1966

ERKAN Süleyman, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908). Trabzon 1996

GÖKAÇTI Mehmet Ali, Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi, İletişim Yayınları, İstanbul 2008

HABIÇOĞLU Bedri, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993

HALAÇOĞLU Ahmet, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–1913), TTK, Ankara 1994

HAYTOĞLU Ercan, “Denizli Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 12 Bahar 2006, ss. 47–66

HAYTOĞLU Ercan, “Yunanistan’dan Denizli’ye Yapılan Mübadil ve Gayri Mübadil Göçleri (1924–1930)”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 302–310

İÇDUYGU Ahmet – SİRKECİ İbrahim, “Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği”, 75. Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 269–276

İNALCIK Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, Söğüt’ten İstanbul’a, Haz. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2005, 2. bs., ss. 443-472.

İPEK Nedim, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon 2006

İPEK Nedim, Mübadele ve Samsun, TTK, Ankara 2000

İPEK Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890), TTK, Ankara 1994

İskan Mevzuatı, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, İskan Umum Müdürlüğü, Ankara 1936

İskan Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932

KAPLANOĞLU Raif, Bursa’da Mübadele, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

KARACAER Gül, Türkiye’de Kent Yaşamı ve Mübadiller (1923–1930), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006

KARAKAŞ Ömer, Cumhuriyet Döneminde Manisa Vilayeti (1928–1933), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa 1999

KARPAT Kemal H., “Avrupa Egemenliği’nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İskânı”, Çerkeslerin Sürgünü, Kafder Yayınları, Ankara 2001, ss. 78–111

KARPAT Kemal H., Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004

KARPAT Kemal H., Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus, çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002

KARPAT Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003

KASABA Reşat, A Moveable Empire Otoman Nomads, Migrants & Refugees, Seattle 2009

KAZGAN Gülten, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXX S. 1–4, Ekim 1970-Eylül 1971, ss. 311–331

KELEŞ Zülâl, “1923–1945 Yılları Arasında Denizli’ye İç ve Dış Göçler”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 290–301

KIRIMLI Hakan, “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, ss. 147–152

KİRACI Mehmet, Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006

KOCACIK Faruk, Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878–1900), Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1978

KODAMAN Ömer, Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş 2008

KÖKER Tolga-KESKİNER Leyla, “Göçmenlik Dersleri, Türkiye’de Zorunlu Göç Deneyimi”, Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, der. Renée Hischon, Çev. Müfide Pekin- Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 291–312

LADAS Stephen P., The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey. New York 1932

McCARTHY Justin, “Muslim Refugees In Turkey”, Humanist and Scholar Essays In Honor of Andreas Tietze, ed. Heath Lowry-Donald Quataert, Isis, İstanbul 1993, ss. 87–111

McCARTHY Justin, Ölüm ve Sürgün, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998

MERAY Seha L., Lozan Barış Konferansı, C. 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001

Mübadele Bibliyografyası, haz. Çimen Turan- Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul 2002

ÖNDER Selahattin, Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912–1930), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990

ÖZÇELİK Ayfer, “Denizli’de Mübadillerin İskânı”, Kafalı Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, ss. 392–407

ÖZGÜR Gülay, Balkan Savaşları Sonrasında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

ÖZSOY İskender, Mübadelenin Öksüz Çocukları, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007

SAYDAM Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876), TTK, Ankara 1997

SOYSAL İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945), C. I, TTK Ankara 1989

ŞEN İsmail, “Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 16, 2004, ss. 65–78

ŞİMŞEK Halil, Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923–1974), Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006

ŞİMŞİR Bilal, Bulgaristan Türkleri (1878–1985), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986

ŞİMŞİR Bilal, Rumeli’den Türk Göçleri, C.I-II-III, TTK, Ankara 1989

TEKİNSOY Yunus Emre, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007

TOSUN Ramazan, Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821–1930), Berikan Elektronik Basım-Yayın, Ankara 2002

TOUMARKINE Alexandre, Les Migrations des Populations Musulmanes Balkaniques en Anatolie (1876–1913), Isis, İstanbul 1995

TURAN Gönenç, Mübadele ve Ayvalık, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005

YILDIRIM Onur, Diploması ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006

Sözlü Kaynaklar ile Görüşmelerin Tarih ve Yerleri:

Ahmet Çolak	4 Temmuz 2009	Karaoğlanlı-Manisa
Erol Doğan	11 Temmuz 2009	Hamzabeyli-Manisa
Mahmut Aytaç	6 Temmuz 2009	Karaağaçlı-Manisa
Osman Kaplan	4 Temmuz 2009	Karaoğlanlı-Manisa
Rıfat Dirik	6 Temmuz 2009	Mütevellî-Manisa
Tevfik Topçu	4 Temmuz 2009	Karaoğlanlı-Manisa

